

NORMA VAGY KIVÉTEL?

A HELYTÖRTÉNETI RANG UNIVERZALITÁSÁRÓL

Zelei Miklós: A halasi norma című regényes életrajza kapcsán

Egy város, egy megyében, egy fogalomvá vált emberrel. S egy portrékötet, interjúkötet, dokumentumfűzér róla, „a Szeder”-ről, ahogyan Kiskunhalason mondják, avagy Nagy Szeder Istvánról, a halasi polgárról, az egykori kiscgazda vezetőről, a mérnökről, a negyvenkét magyar hőrtönt megjáró közéleti szereplőről. Zelei Miklós „népkönyv”-nek nevezi, amit közreadott a GM&Társai Kiadónál, s amelyet megírhatott az NKA Szépirodalmi Szakmai Kollégiuma pályázati támogatásával, Dokumentumregény: Nagy Szeder István élete munkacímmele.

Rövidre fogott jelenségrajz ez itt, nem több, állítom az opus kézbevételele követően. A kötetcím nem a szerző kreálmánya, azt egykori kortársa aggatta főszereplőjére. Senki sem tehet talán arról, ha normává válik... – kivéve, ha oly kitartóan konok, pontos, hajlíthatatlan, mint Nagy Szeder volt. Ezt sugallja a szerző - szerkesztő, a kötetéről megjelent reflexiók és recenzió (Forrás, 2005. február), továbbá a könyv forgalmazásában szerepet vállaló honlapok, újságszövegek, közszereplések is (Spinosa Ház).

A színtűgy kiskunhalasi származású Zelei számára alighanem szükségszerű minta volt „a Mérnök Úr”. Nagy Szeder megkerülhetetlen korszaka, példája, minőségjelzője, ideáltípusa egy morálisan és politikailag is elkötelezett személyiségnek, emberi magatartásnak, amely talán nem minden településnek adatik meg. De ahol mégis, ott regény készül róla idővel... Vagy szobor, vagy utcanévtábla, vagy dokumentumfilm, vagy levéltári fond, és helyi rádióműsor-témává válik, sőt még a reál emlékezőkkel is városi tévériportfilm készül... Kiskunhalason nincs (és nem is volt) sok olyan személyiség, akivel ez megtörténhetne: ha feltesszük, hogy igaz, akkor Dankó Pista származási helye, Bibó István szülőhelye, avagy a jeles történetíró és akadémikus Szilády Áron városa. És az 56-os csendőrsortúzé, a halasi csipkéé, Lakatos Menyhért meg Erdei Ferenc tanyaképeie, s talán a dél-alföldi építészeti szecesszióé is. (Aki ennél többet asszociál Halashoz, az már ismeri is ezt a várost...!).

Zelei munkája több mint korszakos jelentőségű! Nagy Szeder Istvánt érdemben megfaggatnia éppúgy nem sikerült hőrtönőreinek és kihallgatóinak, mint a várostörténészeknek, tévéseknek, újságíróknak, helyi politikusoknak. Ebben a kötetben mégis megvan az önéletírás szóbeli hitelessége, árnyaltsága, élethűsége. Megvan a „fordulatos élet” aprólékos dokumentációja, a kortársak és kortanúk megszólaltatásának igénye, az okadatoló precizitás garanciája, szinte a Nagy Szederre jellemző mérnöki pontosságra törekvő teljességével. Egy korszak (hovatovább egy évszázad) korpéje, egy város hitelesnek mondható mikrotörténeti rajzolata, egy magyarországi megye történeti fősodorból kieső, mégis időnként kardinálisnak tetsző változásoképlete is; mi több, mindez épp ama garanciális személyiség tolmácsolásában, akinek azért lehetünk képesek súlyosnak tekinteni minden megfogalmazását, mert személyességével támasztja alá. Személyisége hitelességét pedig épp szavai, tanúságtétele adják, amelyet nem helyettesíthet száraz adat vagy az objektív történetmondás szenvtelensége.

Zelei mindezt egybefogja, s a kortársakkal készített interjúk révén narratívába is helyezi, lábjegyzeteivel korrektté kerekíti. A „halasi normát” úgy rajzolja meg, hogy helytörténeti rangú öszképct ad, s üzenete egyértelműen a morális univerzum ígnyét közvetíti. A kötetből kibontakozó portré a másként és másért hívók - cselekvők számára éppúgy fontos. Zelei univerzális normát fogalmaz meg „a halasi norma” révén. A kendőzetlenül nyílt, életveszélyt és hátrányokat is vállaló, elveiből soha jottányit sem engedő típus – vagy, ahogyan Zelei maga fogalmazza meg az előszóban: a „szeretetlenyegű ember, romantikus lélek” – megidézése „rendhagyó megoldásokat kíván”: az „adatokból, cserepekből, történetékből, vélcdekéscékből és észrevételekből összeállt egy rendkívüli élet története”. Egy olyan emberé, aki „abban lelte örömét, ha másokkal, de akár ellenfeleivel is, jót tehetett. Volt bátorsága ahhoz, hogy saját törvényei szerint éljen, ez volt az ő boldogsága”. S az összeállító - szerző ezt a boldogságot fogja keretbe, teszi plasztikussá és befogadhatóvá.

A dicséretes munka épp a szerző vállalása révén kínálja magát gazdagabb értékelésre is. Vagy hogy pontosabb legyek, ha nem is normatív mércével mérve „gazdagabb”, de jelentésárnyalataiban, kontextusaiban tagoltabb, árnyaltabb és a „népkönyv” jellegen túli hatást is mérlegre tévő felbecsülést követel. Több tekintetben. Elsőként talán épp a cím tárgyában, jelentésháttérében, a „norma” értelmezésében.

Az egy jeles politikus (Pfeiffer Zoltán, FKGP, 1947.) használta jelző a szűkebb közösségben, pártban, cselekvési együttléteben épp arra jó, hogy megkülönböztessen, cinkosan befolyásoljon, fölbecsüljön és bíztasson. A norma – azaz: szabvány, minta, előírásos forma, követelmény, erkölcsi viselkedésminimum, ideális szabály íratlan rendjének – megtestesítője valóban lehetett akkoriban Nagy Szeder István. De ez a jelző, s az a szándék, hogy Zelei a címszereplő „örökségéről, etikai és politikai üzenetének időszerűségéről” szóljon, továbbá ennek igazolására hozza - vadássza össze a kortárs emlékezők vallomásait, vagy csoportosítsa át az interjúk helyzetben elmondottakat, épp arról szól teljesebb kitekintésben, hogy Nagy Szeder nem szabványos, normarontó, eltérő, nyakas, „csakazértis ellenzéki” volt és maradt politikai vagy emberi életútja egészén át. Nem „a halasi norma” volt, hanem minden halasiak közül kiemelkedő, lebíthatatlan, megfélemlíttetésében is büszke tartású, mondhatnánk makrancosan konok személyiség. A maga életében és tudományos munkásságában – folytatva bár a végtelen szorgalmú idősebb Nagy Szeder István helytörténeti munkásságát – a „fiatal Szeder” olyan zordon, tántoríthatatlan elszántsággal kutatta a halasi múltat, mint ahogyan a mérnöki precizitást tekintette saját normájának akkor is, ha szélmalmost restaurált, latrinát tervezett vagy hőrtönmodernizációs feladatot teljesített rabtársaival együtt. Ez nem a mindennapos helyi mérték, hanem a mérnöki iskolázottság jegye, nem a szokvány, hanem a kivételes. Vagy csak egyszerűen: más. Zelei elmulasztja e mások okának, mögöttésének megfogalmazását. Kapunk tőle egy roppant változatos sorsképletet, egy zavaros életmenet állomá-

sainak útvonalrajzával együtt – de nem teljesedik ki a képlet: merre és miért arra, hogyan és kikkel, kiknek a képviselőletében és ki mindenki nevében, miért magányosan és nem szokványosan... Hiányos marad a normatartalom bemutatása, merthogy nincs kontextusba ágyazva.

Zelei „népkönyvnek” titulálja művét, legalább is az alcím-ben. Mi a népkönyv ebben az esetben? Népéletrajz? Egy nép változásrajza? Egy népcsoport mentalitástörténete? Egy népről szóló hősné? Egy népkönyv tanmese? A „halasiak hangja” különkiadásban? Vagy a ki nem mondott népkönyv foglalta egyetlen személyiség tükrében? Esetleg csupán nép-szerű történelmekönyv? Népkönyvtárak könyve? Népszerűen megírt történelem? Népszerűséget építő, kultuszformáló olvasókönyv?

Gyanítom, inkább arról van szó, amire Nagy Szedér stílári fordulatai szintű példák, s életének eseményei nem különbül: „mindig azt akartam, mindig azt mondtam, mindig azt tettem... – amit a nép!”. Amit a nép akart, amit a nép mondott volna, amit a nép követelt... A nép fia a népért. Normakövető. Normakövető.

Zelei érzékenyen követi mentorát, ahogy a nép fia szólott, s ahogyan még más fiak is megszólalhattak itt a kötetben: hasson az úgy, mint a nép hangja. Azé a népe vagy népképviselő, akinck nincsenek, mert nem is lehetnek ellenfelei, ellenségei, ellenzői – hisz ha lennének, akkor a nép fiát ellenezve épp maguk szüntetnék meg azt az érvényes narratívát, melyet e népfiai megszólalása legitimál. Másként szólva: éltek és élnek még, akár Halason is, akik „valamiért” nem szerették Szedert, nem fogadták el önjelölt népképviselői (ahogy Zelei írja: közvetlen képviselői) demokráciáját, nem tekintették a kisgazdákat az egyetlen mércének, nem túrták (vagy csak nehezen) a cigányellenes helyi polgárosult szellemet, vagy a civilizátori (normatív) hangnemet. S ehhez az ellenzéki - ellenséges beszédmódhoz meg is találták a maguk érveit, a népképviselői érvet ugyanúgy, mint a pártközponti jóváhagyást...

Hiányzik tehát a kötetből a narratívák rendszerbe szedése, a szerzői - szerkesztői interpretáció! Zelei úgy véli, majd maguk az elbeszéltek tények (???) fogják elrendezni a jelentésteret, a Szedér által összerakott múltimpresziók fogják jelentéssel ellátni vagy áthatni a történeti anyagot, az „adategyesítés” beteljesíti önnön feladatát. Neki már annyi szerzői kötelezettsége sincsen, hogy „jellemze azokat az embereket, akikről ír”, hisz – mondja a szerző – „jellemzenek mindenkit a szavai, a tettei”...! Ez nemes melegség volna, ha nem épp olyasvalakit jellemeznék, aki maga is megannyi jellemzési móddal, árnyalattal, ítélettel, sommás minősítéssel vagy precíz árnyalással fogalmaz a környezetéről, jelleméről, életfelfogásokról, életmódokról, emberi és erkölcsi karakterekről, szervezetemberekről, hőhérokról és tizenhat éves kurvákról...

Zelei népszerű formába szuszakol egy népszerűtlenül népszerű emberi portrét, vállalásos sorsot, morális fenséget. Népszerűen hivatkozik arra, hogy a ténytudás beszél – miközben a szociológiai, történeti, néprajzi vagy kommunikatív értelemben vett társadalmi tények nemhogy nem beszélnek egyazon nyelven, de telis-teli vannak a kontextusok, komplexusok, értelmezési módok és félreértelmezések, árnyalt manipulációk és populáris szövegek, pártszövegek és korjellemző értelmezésmódok jellegzetes példáival. Ezek ott lapulnak Szedér vállomásaiban is, ellenfeleink szótáraiban is, kortársainak emlékeztetőiben és interpretációiban is. Csak épp azt a látszatot kapjuk, mintha a szerző - szerkesztő tudna beszélni nélkülük...! A szerző „csak”

egy „boldog ember” életútjának „adategyesítését” végzi el, s teszi ezt megvallott befolyásolási szándék nélkül...

A kérdés azonban – e nemes szándékot a legkevésbé sem minősítve – első körben is az: van-e érdeklődés közlésmód egyáltalán? S ha van (szerintem nincs), miért éppen a publicista – közíró – újságíró – szerkesztő - riporter ne tudná, hogy nemigen lehetséges emberi nagyság a viszonyítások nélkül, hogy kevésbé hitelesen létezik ideális személyiség a környezet árnyalt bemutatása nélkül, s hogy nincs esemény vagy történet a fókuszponthoz emelt tüneményhez kapcsolódó viszonylatok vagy körülmények nélkül. A narratív-elbeszélő történetmondás megelőzi, körülveszi és követi Nagy Szedér István átbeszélési kísérleteit, a narrativitás kikerülhetetlen a szerkesztő - szerző számára is, a helyi és személyes történelem eseményei, helyszínei mindig körül vannak ölelve más-más narratívákkal. Ezekből (egyebek közt Nagy Szedernél is megannyi formában megjelennek) olyan identitásformák, magatartásmódok, élményalakzatok, mintakollekciók formálódnak rendre, amelyek nem egyes szám harmadik személyben deklarált köztörténetté, hanem személyes vagy kollektív lokális kortörténetté teszik mindazt, ami itt elhangzik. A mikrotörténetírás nem mai találmány, s ha Nagy Szedér Istvánnak sosem kellett számolnia a történettudomány narratológiai szempontjaival, azért az mégsem teljesíthetetlen követelmény a szerkesztő - szerzőt illetően, hogy ne csak az elhangzó válaszokat kapjuk meg a föltett kérdések nélkül (e téren egyébiránt következetes, hisz az interjúszituáció jellemzése kimaradt a kötetből, pedig az interjúkészítésnél közismerten fontos komponens, hogyan kérdeznak, hogyan siklanak el tágabb vagy szűkebb értelmezési árnyalatok fölött, s hogyan lehet egyáltalán egy kérdésre válaszolnia annak, akit akár kérdezni sem kell, mert mondja a magáét, mint éppen Nagy Szedér is...!), hanem azt is megtudhassuk, miként él a válaszadaskor a házilagos (vagy helyi) használatra szánt érvekkel, miképpen épít személyes tudására, vagy hagyatkozik a kollektív emlékezetre. Nagy Szedér ugyanis épp az a típus volt, akinél szövetségeseim kimutatható a szószálhasogató precizitás és az elnagyolt értékelés, főtéma és alprobléma váltott használata, interpretációs síkok tetszőleges változtatása – ami nem jellemhiba, hanem stíluskérdés. Ám ha a kérdezettél stílus kérdése is, az interpretáció nagy összefüggéseit felmutatni vállaló „igric” számára már nem pusztán felelősség kérdése, hanem azé a dilemmáé is, amit Nagy Szedér úgy fogalmaz meg: „A honismeret ott kezdődik, hogy a családokkal mi történt. És ha ez megvan, akkor lesz majd helytörténet meg országtörténet. Addig nem.” Viszont ha „a halasi norma” mértékadó voltát úgy mutatja be a szerző, hogy nem érzékelteti sem a többi mértékét, mértékegységet, sem a mértékhasználatot és az ezt körülölelő hatásokat, akkor a mérték sem válik mérhetővé, csak fikciósá lesz.

Kritikai ellenvéleménnyel szemben kétségtelenül fölhozható, hogy miért követelmény, amire a szerző nem vállalkozott, miért kérem számon a tudományos norma szerinti interpretációt, ha Zelei a publicisztikáira épített...?! Nos, ez józan érv lenne – kétségtelenül csalog. De csupán abban a kontextusban, amelyben a kivételes embert normának tekintő írástól a normák benne rejlő szintjét megkívánhatónak mondom! Hisz ha a szerző üzenetét jól olvasom, talán bizony arról szól ez a Nagy Szedér-portrét, hogy többre is vihette volna, nagyobb szabású is lehetett volna, ha a körülmények, a kor, a környezet, az ellenfelei, a morális törpék időszakai nem húzza vissza, nem bört-

tönzi be folyton-folyvást, ha kiteljesedhet abban a miliőben, amelyben él, s ha beteljesítheti küldetését, amelyet vállalni próbált példás következetességgel. Ugyanígy a kötet is képes lenne – s mert más hasonló mű eddig erre képes nem lehetett, *kellene* is képes legyen! – a teljesebb ábrázolásra, amit nem maguk „a tények” és adatok, hanem a portrévázlat alkotója lett volna igazán képes vállalni!

Zelei intenciója, szándékszerű törekvése, legfőbb üzenete, hogy ez az ember nemcsak egy börtönviselt szakember volt a mérnöki tudományokkal megáldva, hanem Emberi Nagyság, Norma is. Sőt: nem egyszerűen helyi norma, hanem egyetemes. Példás, mindenkor és minden morálisan gondolkodni vagy mérlegelni képes felfogás számára valóan nagyszabású. De épp azzal, hogy egy nagyszabásúság mögül „kispórolja” a társadalomrajzot, Zelei szimplán az olvasó felélességi körébe utalja a tájékozódásnak azt a szintjét, amelyre magától az nem lehet képes: nem ismerheti a részletes kiskunhalasi társadalomtörténetet, redempcióstul és kiváltságostul, katolikus betelepítésesditől kuruc rablásosdiig, helyi elithistóriától tanyai szolganépig, párt-történetről mezőgazdasági profilváltásig, tanyafelszámolástól erőltetett iparosításig, zsidóellenességtől cigánypolitikáig, parasztvármegyétől kiskun származástudatig... A száraz, sőt az élménydús leírásból sem tudjuk meg, hogy amikor 1947-ben politikai támogatóitól, szavazóitól és mandátum-lehetőségétől megfosztották, majd letartóztatták Nagy Szedert, nem tettek-e vele több jót, mintha bevitték volna pártiskolára, a Parlamentbe, a népi demokratikus populizmus intézményrendszerébe... Vagy amikor 1956 novemberétől 1957 januárjáig fedő alatt tartotta a halasi népi - polgári forrongást, adományt gyűjtött a pesti proletároknak, vagy reménykedett, és a helyi hatalom szekundálása mellett feszültségmentesítette a várost, mennyien akadtak, akik számára ez csupán a bolsevista rendformálás rejtett módja volt; vagy akik megúszták a három évi börtönt, nem úgy, mint Nagy Szeder, azok számára miként vált legitimmé a helyi hatalom bárdolatlan uralomtechnikája, miként vállalhaták ennek nehézségeit is, s tekintették evidensnek vagy precedens értékűnek, hogy az alkalmatlan pillanatban kisvárosi „ellenforradalmat” szító ember nem volt kellőképpen figyelemmel az adottságokra és erőviszonyokra, s ezért ült elsősorban, nem pedig a mondva csinált pénzügyi tranzakció miatt... S ugyanígy nem tudjuk meg, miként alakult a Szederhez való viszonya a helyi pártirányításnak, miként szolgált „precedensként” a megyében vagy Budapesten, s miként hihette, hogy „az emberek hisznek bennem, ... az én kitüntetésem egyike ez a hit”; illetve nem válik világossá a kontextus, mennyiben volt esetleg csupán téveszméktől áthatott, ha magányos népvézérként álmodozott, vagy mennyiben vált társadalomformáló szándéka pusztán tévképzetté; ha nem tudott egyensúlyt tartani haladó „univerzális” eszmék és lokális maradiság között, midőn a kommunizmus dicsérete helyett a meg nem értett kisgazda-eszményekről beszélt kitartóan, egész életében...?!

Szigorúbbra szabva a kritikai mondandót: Zelei érzékeny alkotóként formálja meg Nagy Szeder emléksobrát, s rögtön talapzatra is állítja, megkoszorúzza, körülünnepli. De nem engedi látni, milyen ligetbe, pagonyba, városerdőbe vagy homokpusztába állította szobrát, s mintha nem is érdekelné, hogyan hat az, mi veszi körül, kinek szól, ha szól egyáltalán...?! A helytörténet értéke persze lehet magáért való, lehet majd csak hosszabb távon értékesülő, mint maga Nagy Szeder életműve is, és lehet univerzálisként tételezett. Zelei ezt a későbbi

értékesülési normát sugallja, sőt hisz a norma hatásában is. Bíz abban, hogy amit Szeder teljesített, az nem pusztán a helyi érdekek mentén érdekes, hanem elvontan szép is, esendően nemes is, egyetemlegesen érvényes is. Am, hogy ezt elhitesse velünk, morális példázattá neveli Szeder sorsát, népszerűvé teszi a regényes életút-leírások kedvelői számára, népkönyvvé, amely a népet elvont idcáként kezeli, nem társadalmi konkrétumként, s főleg nem olyanként, akinek nemcsak rajongása lehetséges, hanem ellenvéleménye is, nemcsak rendszerváltó vágyképe lehet időserű, hanem opportunizmusa is, s nemcsak egyetlen út választásban hihet, hanem még sok másban is. A kollektív emlékezet Nagy Szederre vonatkozó részéből Zelei csak a halasi normaéptés hőséhez pozitívan viszonyuló hangját erősíti föl, Szeder ellenzékét ezzel szinte lekezeli – pedig Szeder portréja is teljesebb lehetne, „norma” volta is igazolhatóbbnak látszana, ha környezete nem csupán pillanatképekké merevített szürke háttér lenne, hanem a portré szerves része.

Zelei korszakosat hozott – ezzel kezdtem jellemzését. De azzal zárom, hogy sajnálatos, csupán a történeti publicisztikában érvényes ez a kontextus, ott sem teljességgel. (Ott legfőjebb egyedinek minősíthető). Épp az a sajnálatos, hogy a szélesebb kontextus nélküli beszédmód nem pusztán formális elvárás, hanem olyan *norma*, amelyet nem halasiak alkotnak, nem halasiaknak, hanem annak az univerzális igénynek, elvárásnak megfelelően kellene figyelembe venni, ami a helytörténetírást is áthatja az újabb időkben. A halasi univerzumon belül Zelei műve – ha nem is sikersztori, de – érdemi tett, viszont a helyi sosincs a környezete nélkül, ahogy a halasi főhatalom sincs a tanyák népe nélkül, Szeder példája sem lehetséges a lokális öntudat kiskun mintája nélkül, a helytörténész „ellenbeszédje” sem érvényes a korszakok jellegzetes beszédmódjai nélkül (s ezen belül a hatalmi beszédmód meg a társadalmi tiltakozás is egyként fontos, egymásra utalt szereplők megnyilvánulása!). Univerzálissá, vagy hogy korunk népszerű fogalmi konstruktumát használjam: globálissá is csupán az az érték, norma, példa vagy minta válhat, amelyet lokálisan hitelesítettek.

Zelei munkájának befogadása lehetne csupán a halasiak joga – de nemcsak az övék. Mi, a szélesebb társadalmi kontextus is igényt formálunk „a halasi norma” ismeretére. Egyebek között éppen azért, mert saját normáink alakításában is alapvető szerepet kapnak a helyi normák, s mert a helyi normák is beágyazódnak a közfelfogás, közgondolkodás, közpolitika és közérköles normarendjébe. E kölcsönösség és kölcsönhatás pedig akkor sem függeszthető fel, ha Nagy Szeder István „meghaladta” a normát, s akkor sem, ha ő maga volt „a norma”. Erre a viszonyításra pedig talán éppen Zelei műve figyelmeztet a figyelemre érdemes munkák normaformáló hatásával.

A. Gergely András

